

FRANJO RAČKI KAO PUTOPISAC

Za čovjeka koji poznaje Franju Račkog uglavnom kao znanstvenika, istaknutog povjesničara, ugodno iznenađenje predstavlja njegov umjetnički rad, točnije rečeno njegove putopisne bilješke o putu u Rusiju koje je objavio 1886. i 1887. godine u »Viencu«.

Prije nego će povesti čitaoca na put, Rački mu napomnije nekoliko misli o putovanju, o pisanju i objavljivanju putopisa: »Kod nas je skoro dužnost, gdje se razmjerno malo putuje u inostranstvo, i gdje nam je ova grana književnosti slabo obrađena.« A ljudi, kaže Rački, hrle na put samo u jednom pravcu: »Voli se putovati u zapadne zemlje nješto radi blizine i udobnosti, nješto radi predrasuda prema iztoku i sjeveru, kano da se ovdje ne ima što viditi i naučiti.« O Rusiji malo znamo: »Oni Hrvati koji su tu veliku slovjensku zemlju posjetili mogu se na prste izbrojiti.«

Svoj spis Rački naziva »uspomene na Rusiju«, napisane u obliku »putnog dnevnika«. Rački je više znanstvenik nego umjetnik pa, razumljivo, više piše što o putu zna, nego što na putovanju vidi. Više misli razumom povjesničara i zemljopisca nego što gleda okom književnika s talentom slikara. No, to nikako ne znači da u njegovu putopisu nema čistih senzacija književnoga talentiranog oka. Dapače, ima parcela u kojima se Rački otkriva kao izrazit putopisni talenat te se može takmiti s našim najboljim putopiscima starijeg (M. Mažuranić, Veber, Nemčić) i novijeg vremena.

Povod putovanju bio je šesti sastanak ruskih arheologa u Odesi, urečen krajem kolovoza 1884. Maršruta je bila ova: »Naumih proputovati dolnje Podunavlje, da vidim obalu srbsku, bugarsku i rumunjsku te bacim pogled na ove mladane zemlje i države; da prebrodim dio Crnoga mora da od njegova žala presiečem kopno Rusije, prebaciv se na drugu krajnu točku k Baltičkom moru, a odavle na zapad — jug Bielom Rusijom i Poljskom u svoj zavičaj.«

Ranim kolovoškim jutrom 1884. godine krenuo je Rački vlakom iz Zagreba u Sisak da se ukrca na savsku lađu. Sava je kaže »krasan vodeni put«, ali je pun zapreka »koje je prostopašnost neobuzdanog življa postavila prometu«. Posavcu se podvodnjom »zavičaj svake godine pretvori u jezero«. I »ne zdravo je i ne sigurno« to »poplavljište savsko«. Tu su »kuće na stupovih, te videći ih prenašah se u mašti u predhistorijsko doba«.

Bilo je, kaže Rački, prekrasno kolovozno vrijeme. Šetao je palubom i promatrao »savske ravnice zaokružene s obiju strana brežuljcima i gorama« što se »obali sada primiču, sada od nje udaljuju, sada rastu, sada padaju« — već kakav je smjer lađe. Kad spominje slavonske planine i rijeke koje vidi s palube, čini se kao da prstom povlači po zemljopisnoj karti, a kad je ugledao panoramu Beograda kao da u ruci drži staru gravuru: »izpod očiju stere se reljefno srb-ska prijestolnica; na iztoku vidi se tvrđava s nasipi i topovi na njih nanizani, dalje na desno njegdanji turski dio grada, iz kojeg se izdiču kule i minareti džamija, a onda odmah široki Dunav dieljen u zelene ostrove; prieko njega pako nedogledna ravnica«.

Budući da plovidba donjim Podunavljem nije više »zanimljiva toliko poradi naravi zemljišta kojim Dunav prolazi«, Rački zamjenjuje pero pejzažista perom portretista. Opisuje Bugarina, stanovnika dunavske obale: »lica okruglasta, čela izrazita, nosa više ravna nego zavinuta, očiju uže izrezanih na jačoj čeljusti«. Uz njeg riječima slika rumunjsku djevojku u narodnoj nošnji. Glava joj je »prepletana novci i cviećem tako da se kosu jedva vidi. Biela, široka košulja nakiti preputa s obiju strana viseća, a pojasom privezana, šarovito poput saga izvezena.«

Prošao je Vidinom i Lom-Palankom. Rodom iz Gorskog kotara, navikao na planinu, Rački se nikako ne može naviknuti na ravnicu: »Sav predjel jest monoton, te da vožnja ne bude dosadna, valja putniku zasladiti ju uspomunami iz prošlosti.« I doista, Rački cijelim putem evocira historiju krajeva kojima plovi. Napokon dospio je u Bukurešt. Akribijski kako to on već zna, čitaocu crta i piše cijeli mali vodič rumunjskom prijestolnicom. Nabraja ulice i trgove, državne zgrade, učilišta i crkve. Dospijeva i na periferiju gdje su uličice »tjesne, vijugaste i nepopločene« i »kolibice s majušnjimi prozori.«

Ovo putovanje otkriva intimnog Račkog. Čovjek Rački nekako je stao pred Račkog znanstvenika. Zato ga nećemo naći samo u muzejima i crkvama Bukurešta, nego i na mjestima običnog i dnevnog ljudskog života, pa i zabave. U Galcu je bio i u parkovima te zapisuje da su on i prijatelji »u jednom također večerali uz svirku glasbe domaće i u velikom društvu odmarajućih se gosti«.

I napokon, evo lađe u Odesi: »Pod nogama luke natrpane parobrodi i lađami svake veličine i svih naroda, jedni brodovi ulaze, drugi izlaze, lokomotive povlačeće robu za krcanje ili izkrcavanje dime se neprestano. Izpod drvoreda žubor šetajućega se občinstva; u razmještenih plandovištih glasba, hrana i piće po volji. Zeliš li dnevnih novina, evo ti glasnih prodavalaca svakojakih domaćih i stranih listova. Koji se hoće upoznati s odličnim odeskim svietom ne ima ljepše prilike od 'Buljvara'. Kako sam od mladosti prijatelj mora, zalazio sam na to prekrasno primorsko šetalište, kada mi je god dokolica dopustila«. I baš eto u toj dokolici, kako to sam navodi, Rački je napisao ovu svježju sliku Odeze, a također i ovaj crtež koji kao da je izišao iz ruke velikoga ruskog slikara Rjepina čije je radove Rački

poznao. Riječ je o opisu fijakerista »izvoščika« u Odesi: »Izvoščiki većinom su mladi momci, kadšto jedva od 15 godina, na glavi nose visoki okrugli, a na vršku nešto širiji pustenjak; tielo im je omotano u dugu, obično plavkastu halju sa širokim, također plavim ili crvenim pojasmom. Kada sjedne lievi si okrajak podmetne. Čudi je protivne od svoga bečkoga druga, jer kao što je ovaj sa svoje dosjetljivosti i ujedljivosti u glasu, tako je ruski poznat sa svoje golubinje naravi. Prema tomu i postupa ljubazno sa svojim konjem i nagovrajući ga razdragano sa 'golubčik'«.

Slijedi opis kongresa, delegata, govornika, koji su govorili o ruskoj arheologiji, povijesti i povijesti umjetnosti. Spomenut je i »bogatí načelnik Odesa koji je držao za sve članove kongresa za cijelog njegova trajanja otvorene dvorane svoje palače, a osim toga pozivao nas na gostbu i zabavu večernju u svoju prekrasnu daču (villu) podignutu u perivoju na obali Crnog mora blizu samog grada«. Bilo je kaže Rački »svagdje pravo slovjensko gostoljublje«. Na ulici su nudili tvrdo kuhana jaja, krastavce i piroške, a u »Maloj fontanki« i drugim restauracijama kavijar, »šči« (juha od povrća), odojče s hrenom i krimsko vino.

I došao je dan kad je završio kongres. Trebalo je ostaviti Odesu i poći u Kiev!

Željeznica sa spavaonicama i postajama gdje se »veliki samovar i stroj za kavu na posebnih stolovih ne prestano puše« i gdje amo tamo žure željezničari »u visokih čizmah, kratkom kaftanu s pojasom i šubari«. Rački objašnjava ovaj maloruski kraj kojim putuje: »Kada nestane sniega prema koncu travnja, pokrije se step cvatućim lukovicama, poimence krasnim i raznovrstnim tulipani. Ali ovaj šarovití pokrov iznikne, čim poslije vrućih svibanjskih dana prestane vlaga i rosa, uzpiri vjetar, zavlada vrućina, potoci presuše i tle puca od suše.«

Kiev je, kaže Rački, »ruska Firenca«. I nadodaje: »Mene su zanimale najviše historijske znamenitosti kievške«. No i osim carskog dvora i sofijskog »sobora«, zanimalo ga je pjevanje zbora ruskih pjevača u crkvama pa citirajući jednog povjesničara kaže: »To su najmiliji glasovi (ne ženski ili uškopljenički) pak ujedno i najsilniji. Pulti pred kojima stoja basisti tresu se.« Zanima ga i Malorus pa ga crta riječima: »Obično je vitka stasa, tankih kostiju i uda, lica okruglasta, vitke šije, dugoljasta i zavinuta nosa, smeđe duge kose, tamnije masti, goji samo brkove, riedko bradu, a nekada si je sa tjemena puštao perčin.« Crta i Maloruskinju: »Odieva se dugom bielom košuljom koja je na okrajcih na rukavih crveno liepo izvezena; nad košuljom smeđasta od nje po prilici pedalj kraća haljina, sprieda zastrta ukusno izvezenom pregačom, a nad obim širok, bez rukava, zatvoren zobunac. Glavu pokrivaju si ili crvenim rupcem ili kapom.«

Videći ih Rački nije mogao a da se ne sjeti domovine: »Maloruska je nošnja krojem i nakitom slična odielu naših hrvatskih seljakinja.« I nije mogao sakriti oduševljenje: »Bivši među seljacima na trgu, meni se činilo kano da sam u Hrvatskoj.«

Putujući od Kieva do Moskve, pažnju su mu privukli »iz one nedogledne ravnine vireći humci. To su nasipi od zemlje učinjeni rukom ljudskom, za pohranu umrlih ostataka čovječjih ili za grobove; to su t. zv. mogile, kurgani.«

Moskva! Dolazak na kolodvor, put do hotela, opis reljefa moskovskog pejzaža i povijest Moskve. Podaci da Moskva ima 14 bulevara, 220 glavnih ulica, 7 saborskih i 400 crkava te 21 samostan. Nad svim diže se Kremlj »Akropolis Moskve«. Kaže Rački: »Nepregledna ruska zemlja, prostrani gradovi, široke ulice, veliki trgovi, nagon za putovanje, nepoznavanje granica, tjeranje u šir, shvaćanje u široko a ne u sitno — to i drugo tim slično jest ruska 'širokaja natura'. I Moskva je takova; širi se pustopašno na sve četiri strane svijeta; ali jedno ju ipak drži na okupu, a to je Kremlj, to je sveto gorodišće«. Moskva je ogromna, ali »kuće nisu poznate po brojevih, nego po vlastnicih«. Šeta Rački Moskvom. Opisuje zdanja Kremolja i detalje njegova dekora: vrata od mjedi, pod jaspisa i stupovi na kojima »vise dragocieni zlatni i srebrni draguljami posuti križevi s ogrlicami koje su nekada carevi nosili«. U carskoj riznici gleda kazanjsku krunu, sedlo Borisa Godunova, ogroman, dva metra visoki pehar iz doba Ivana III, zlatni nož i vilicu cara Alekseja Mihajlova, prijestolje kana od Kive. U hramu Spasitelja motri okom fasciniranog Aladžina i kaže: »Tolike rasipnosti s mramorom ne vidjeh nigdje. Pod je popločen mozaikom različite boje.« Bizarnošću očarava ga crkva Vasilija Blaženog na Crvenom Trgu: »Svaki se toranj od drugoga i ostali razlikuje oblikom, veličinom i bojom.« U pobočnim ulicama je »kano u kakovu kaleidoskopu«, na sve strane »nude hljeb, čaj, kavjar, ptice pjevice, divljač i t.d.« Na sve strane su »nepregledni redovi dućana u kojih po staroruskom običaju visi na stieni sv. ikona i gori uljenica, a na vratima poput cimera roba koja se u dućanu prodaje.« I »u jednom redu nižu se krčme i otvoreni stolovi s pićem, gdje se može svaki čas okriepiti čistim ruskim narodnim pićem. Tuj ti se na ulici nudi: ikra, pirožki, sir, kvas, čaj i t.d.«

S ulica odlazi Rački u etnografski, politehnički, umjetničkoobrtni i povijesni muzej. Kod kneza Golicina gleda Leonarda, Poussina, Rembrandta i Rubensa. Odlazi u Tretjakovljevu galeriju. Govori o ustrojstvu moskovskog sveučilišta. Opisuje likovne i muzičke zavode, biblioteke i časopise, kazališta i kazališne pisce.

I na putu iz Moskve prema starom Petrogradu sjetio se Rački domovine. Uspoređuje Volgu i Savu te Nevu i Dunav. Kaže: »Nu tih znamenitosti imađe u prijestolnici na Nevi toliko, da sam u zabuni, gdje da opisom započnem.« Ipak odlučuje se u prvom redu za dvorac i muzej Ermitaž. Iz opisa slika velikih majstora, točnije kako govori o likovnim umjetnostima ovdje u Ermitažu, može se reći da je Rački jedan od onih četiri-pet likovno najkulturnijih ljudi u Hrvatskoj njegova vremena. Na jednom mjestu kaže: »Budući da su mi od prije poznate bile malo ne sve veće evropske galerije.« Govori o Tizianu, Velasquezu, Poussinu i Chardinu. Ugledao je i našeg A. Medulića! Pa zaključuje vođenje: »I tako proveo sam čitatelja kroz pedeset i više dvorana, kroz tolike sobe, koridor prvog sprata carskog ermi-

taža i razvio mu pred očima samo sjenu onih umjetnina, dragocienosti i niedkosti, kojima su ove velike i sjajne prostorije upravo natrpane«.

Poslije Ermitaža opet kao u Moskvi posjećuje u Petrogradu dvorac, palače Akademije znanosti i umjetnosti, crkve i onu »Sabora Kazanjskoj božij mater« s kolonadama koje ga sjetiše Rima, Vatikanskog trga i Berninijevih stupova pod kojima se ljeti »branio od sunčane žege«. Ploveći Nevom sjetio se Venecije i »Canal Grandea«. Približavao se rastanak s Rusijom!

Od Petrograda do Varšave »nepregledna ravnina, gdješto samo po kojim neznatnim brežuljkom pridignuta«. U Varšavi muškarci s četverouglastom kapom od tamnog krzna« i žene »na glasu sa svog liepoga stasa, vitka, tanahna struka i dražestnoga hoda«. U Krakovu kaže za Vavel da je »Kreml u malom« i »odavle je prekrasan pogled ne samo na grad, na Vislu, nego i na cielu okolinu«. Strast povjesničara rasplamsala se u oku Račkog kad šeta Vavelom pa niže i niže dokumente o grobnicama i sarkofazima vladara. No, kao na cijelom putu izvanredno osjetljiv na izravni život, tako i u Krakovu bilježi šalu kojom Kujavci iz malopoljskog plemena rišu svoju braću: »Mazurnj turobni, Podlašani lieni, Leničićani rado piju, Pločani pospancij, Krakovjaci i Kujaci dobri dečki. S toga Krakovjak muško i žensko čeljade strastveni plesač i pjevač.«

Poslije Krakova putuje Rački u Beč i Zagreb. Poslije dvomjesečneg putovanja našao se u domovini: »Kako ni jedan predašnji put po osrednjoj, zapadnoj Evropi, bijaše ovaj za mene zanimljiv i poučan. Tuj sam vidio za nas zapadnjački odgojene nov sviet. Prošlo je vremena dok sam donesene kući utiske mogao poredati i u njeku cielinu svesti.«

Nadodajmo: dijelovi te cjeline koju Rački ovdje spominje predstavljaju nekoliko najljepših stranica staroga hrvatskog putopisa i izuzetan dokument jedne nesvakidašnje znanstveno i umjetnički odgojene ličnosti.

MATKO PEIĆ

FRANJO RAČKI ALS VERFASSER VON
REISEBESCHREIBUNGEN

In knapper Form bespricht und beleuchtet der Verfasser die Reisenotizen, die Rački auf seiner Reise nach und durch Russland (1884) verfasste. Darin hatte er verschiedene wertvolle Elemente verzeichnet: Beziehungen und Formen in der ihn umgebenden Natur und im Gesellschaftsleben, das er betrachtete. Seine Anmerkungen lassen einen begabten Verfasser von Reiseberichten erkennen und vermitteln ein gehaltvolles Bild des Ambiente, in dem sich Rački bewegte.